

Юлія ЛАЩУК,

аспірантка Волинського національного університету ім. Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ ВІРТУАЛЬНОГО НАУКОВОГО СПІЛКУВАННЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті аналізуються позитивні та негативні сторони наукового спілкування у віртуальній реальності, розглядається проблема Іншого та проблема толерантності в даному контексті.

Ключові слова: віртуальна реальність, комунікація, Інший, толерантність.

Сучасне суспільство – неоднозначне суспільство інформації, прогресу, швидкості, яке досягає такого ступеня вседозволеності та всеможливості, що «межами стає відсутність меж» (О. Босенко). Час стає позачасовим, він біжить швидше, аби встигнути за потребами епохи. Інтернет-технології – дітища сучасності – набувають абсолютного ступеня свободи і творять ще одну сферу людської життєдіяльності – віртуальну реальність. *Virtus*, від якого утворюється термін «віртуальний», з'являється в ролі зв'язку всезагальної абсолютної сутності з активністю одиничних предметів ще в схоластичній філософській думці. Потім цей термін тривалий час не використовується і з'являється знову лише в середині ХХ ст. у фізиці, позначаючи «можливі об'єкти». У 70-х роках ХХ ст. термін переживає друге народження, набуваючи якісно нового значення. Віртуальність починає вживатися у смисловому зв'язку «віртуальна реальність», що тепер означає новий тип реальності, створеної за допомогою комп'ютера і передає ефект присутності в цій реальності. З багатоманіття альтернативних реальностей, що оточують людину впродовж її історичного розвитку, віртуальна реальність є найпотужнішою у своєму впливі на людство. З її кореневища виростають різноманітні соціокультурні трансформації: віртуальна комунікація, віртуальне кохання та інші, що, у свою чергу, породжують новий тип людини – віртуальну людину. Крім того, площа віртуального дедалі більше поглинає в себе такі основи соціуму, як релігія, мистецтво та, урешті, наука. У соціальний процес віртуалізації суспільства включені мільйони людей в усьому світі. Сьогодні основні можливості спілкування зосереджені саме в межах мережі, що дає можливість швидко та надійно передавати повідомлення на великі відстані за допомогою електронних листів, чатів, форумів. Практично необмежені можливості інтернет-простору

дають можливість миттєво переміщатися в просторі, знайти потрібну інформацію, не виходячи з дому та не витрачаючи коштів. Якщо раніше інформація була доступна тільки певному колу людей, яке називалося елітою, то тепер кожна пошукова система за потреби видасть найглибшинніші деталі того чи іншого явища. Виникає небезпека: тотальна доступність знань призводить до перенасичення простору псевдознанням – поверхневим володінням інформацією за певної потреби, профанується одвічне значення людської освіченості та інтелекту. Крім того, втрачає свої позиції логіка, адже побудова логічних ланцюжків для пошуку кінцевого висновку займає набагато більше часу, аніж пошук відповіді в глибинах Інтернету. Відбувається така собі культурна, інтелектуальна, моральна «зрівнялівка».

З приходом нових доступних можливостей пошуку інформації «віртуал» знайшов своїх прихильників і серед наукової спільноти. Наявність електронних бібліотек, статистичних та обчислювальних програм у тисячі разів полегшила наукову роботу, що перейшла від безрезультатного пошуку потрібних знань до їх систематизації. У контексті стрімкого розвитку наукових знань у сучасному суспільстві безцінно важливою стала можливість співпраці з іншими науковцями. Обмін досвідом, ідеями, допомогою зробив розвиток науки ще стрімкішим. Позитивні сторони явища перенесення науки у сферу віртуального, безперечно, переважають негативні, але важливо розрізнити останні, аби не потрапити під їх вплив.

Розглянемо особливості «віртуальної науки» на прикладі спілкування.

Але, говорячи про спілкування в контексті віртуалу, ми дедалі частіше використовуємо термін «комунікація». Тому окреслимо основні риси віртуальної комунікації.

Грунтовний аналіз цих рис неможливий без експлікації терміна «комунікація». Він має у своїй основі латинське слово *communis* (роблю спільним, пов'язую, спілкуюсь) і означає спілкування, передавання інформації від людини до людини – специфічну форму взаємодії людей у процесах їхнього пізнавально-трудової діяльності, що здійснюється в основному за допомогою мови (рідше – за допомогою інших знакових систем). Термін «комунікація» з'явився в науковій літературі на початку 20-х років минулого сторіччя у зв'язку з необхідністю вивчення процесів міжособистісного спілкування, взаємного розуміння людини людиною, ефективності життєдіяльності, а також у зв'язку з розвитком засобів масової інформації, їх впливом на свідомість індивіда і масову свідомість, необхідністю вивчення механізмів маніпулювання особистістю, масами [6].

Як наукова комунікація, так і комунікація в інших сферах (наприклад, у мистецтві, літературі, побутових чи виробничих відносинах) є соціальним процесом, що відображає суспільну структуру і виконує в ній

пов'язуючу функцію. Після своєї появи термін «комунікація» разом з його загальнонауковим значенням набуває соціокультурного змісту, пов'язаного зі специфікою обміну інформацією в соціумі. Необхідними умовами і структурними компонентами соціокультурної комунікації є наявність спільної мови в суб'єктів комунікації, каналів передавання інформації, а також правил здійснення комунікації (семіотичних, естетичних).

Типологія процесів соціокультурної комунікації може бути побудована за такими характеристиками:

- за характером суб'єктів комунікації (міжособистісна, особистісно-групова, міжгрупова, міжкультурна та ін.);
- за формами комунікації (вербальна, невербальна);
- за рівнями протікання комунікації (на рівні буденної культури, у спеціалізованих областях соціокультурної практики, у контексті трансляції культурного досвіду від спеціалізованого рівня до буденного тощо) [5, с. 104].

Основними змістовими одиницями комунікації є: повідомлення (моноаспектна інформація про щось) та текст (комплексна інформація про багато чи кілька істот, аспектів чого-небудь). Безпосереднім засобом комунікації є вся культура як системна сукупність різних культурних феноменів та процесів і кожен її феномен та процес окремо. Це пояснюється тим, що з культурно-семантичної точки зору будь-який культурний об'єкт або процес має символічні риси і через це є культурним текстом, що несе інформацію про власні атрибутивні ознаки, функціональне навантаження, структурно-ієрархічний статус у системі і т. ін.

Комунікація має яскраво виражену ієрархічну структуру засобів комунікативного процесу: семантика, повідомлення, текст, спеціалізована культурно-семантична підсистема (галузь знань чи діяльності в її інформаційному аспекті), локальна культурно-семантична система (етнічна культура, національна мова), глобальна (міжнародна) семантична система (інтернаціональна спеціалізована мова) та ін. Вона є явищем системного порядку.

Сучасна інформаційна комунікація не викликає ні трансцендентної, ні іманентної чуттєвості, бо, сприймаючи таку велику кількість інформації, людина не має часу рефлексувати. Сьогодні створена нова, віртуальна реальність, що передбачає і віртуальну людину.

Проблема комунікації була найширше опрацьована в межах наукознавства, де кількісно та якісно досліджені такі форми комунікації, як публікація, дискусія, інтелектуальний вплив тощо. Наукова комунікація є функціональною підсистемою в межах системи руху наукової інформації (спілкування членів одного колективу для отримання нових знань, співавторство, популяризація, практичне використання знань шляхом їх передачі прикладній сфері).

Комунікація в науці – це специфічний тип міжособистісних відносин, де отримання нового знання є не можливістю, а обов'язковою умовою. Це інструмент, за допомогою якого відбувається взаємодія мовців. Беручи до уваги те, що знання – надзвичайно широке поле для вивчення, спробуємо дослідити особливості комунікації як інструменту поширення інформації.

Щоб зрозуміти, що таке інформація і чому вона відіграє таку роль у сучасну епоху, порібно чітко розрізнати комунікацію, повідомлення (чи послання) та інтерпретацію (чи сприйняття). Повідомлення (message) – це «річ», тобто продукт інтелектуальної діяльності людини, що передається; інтерпретація – це «думка», тобто значення, яке набувається; комунікація – це лише операція передачі, трансляції. Але в сучасному суспільстві саме ця операція трансляції – визначаюча, домінуюча ланка в тріаді повідомлення – комунікація – інтерпретація. Тиражування інтелектуального продукту, передача відомостей про нього шляхом друкованих видань, телеграфу, радіо, телебачення, лекцій і семінарів у межах системи загальної освіти, а тепер ще й мережі Інтернет – ось що особливим чином відрізняє сучасне суспільство як інформаційне. І під словом «інформація» ховається саме комунікація, а не знання. Сьогодні більш поінформована людина – це не та, що більше знає, а та, яка бере участь у більшій кількості комунікацій.

Величезна технічна, економічна, політична, культурна роль інформації пояснюється саме тим, що вона не змістовна («знання») і не предметна («продукт»). Інформація операційна. Інформація слугує обґрунтуванням/виправданням дій. Тому вона настільки необхідна сучасній людині, цінна для неї, впливає на неї. Тому в сучасному суспільстві інформація – це ідол.

Тільки як комунікація, а не як знання чи предмет, інформація здатна викликати нові операції. Люди діють, використовуючи інформацію, а комунікативні потоки не лише не поглинаються як ресурс діяльності, а навпаки – примножуються і пришвидшуються. Це відбувається тому, що інформація не стільки ресурс, скільки стимул (мотив) діяльності.

Отже, інформація – це комунікація, операція трансляції символів, що закликає до дії. До якої ж дії закликає наукова комунікація? До отримання, аналізу та синтезу наукових знань, співпраці та створення нової наукової концепції. «Операційним критерієм при виділенні комунікаційної підсистеми з цілісної науково-інформаційної системи є взаємодія вчених, яка набуває різноманітних форм: спілкування для одержання інформації, співробітництво в дослідженні, співавторство, взаємини науковців при передаванні інформації тощо» [3, с. 401–407].

Сьогодні ж наукова комунікація перетворюється з інтерперсональної (міжособистісної) в інтраперсональну (між індивідом та електронним засобом передавання інформації). Крім того, з безпосередньої вона переходить у площину опосередкованої.

Віртуальна наукова комунікація переважно є неформальною, тобто не передбачає появи опублікованих документів наукової інформації. Вона практично завжди є міжособовою, тобто адресована певній особі. І лише в деяких випадках наукова комунікація є безособовою (рукописи, тези). Хоча таке розрізнення є недосконалим, адже точно виокремити безособову комунікацію з міжособовою ми не можемо [7].

Ще одна характеристика комунікативного акту між науковцями у віртуальній реальності – поділ на «заплановану» та «незаплановану» комунікацію. Науковець може шукати потрібну для себе інформацію, свідомо звертаючись до конкретних джерел (науковців, що досліджують схожу тему), що є зразком запланованої комунікації, або ж отримати важливе для себе повідомлення під час розмови з колегою, що досліджує зовсім іншу проблему (незапланована, спонтанна комунікація).

Успішне проведення наукового дослідження залежить значною мірою від того, наскільки швидко він отримає інформацію про найновіші літературні надходження та про стан справ у сфері досліджень його проблеми. Можливість завжди бути в центрі подій, забезпечена головним чином завдяки технічним засобам передавання інформації, забезпечує повноцінну дослідницьку діяльність і швидкий рух уперед.

За допомогою комп'ютерних технологій створюється новий тип наукового співтовариства [4] – віртуальний, у якому науковці можуть ніколи не бачити один одного, але спільно працювати над однією проблемою.

У даному контексті виникає проблема міжособистісних зв'язків. Здавалось би, мета виконана і спільну наукову діяльність розпочато, але що відбувається у відносинах між людьми? У процесі пошуку особи зі схожими тематичними інтересами ініціатор спілкування розпочинає комунікацію з кількома або й з багатьма колегами, аби знайти того (тих), з ким він буде співпрацювати. На цьому етапі відбувається тотальне знеособлювання особистості, адже комунікація спрямована не на когось одного, а на загал. Сутність особистості не має значення, адже шукається не друг, а колега. Практично однотипні повідомлення, що надсилаються, є просто стандартним набором кодів. Пізніше, коли науковці визначаються з колом обговорюваних проблем, комунікація стає ефективнішою, але все ж не набуває ознак міжособистісної. Відтак, людина перетворюється на об'єкт, річ, нівелюються її особистісні цінності.

Наукова комунікація має винятково утилітарний характер, а розпорощення уваги, зумовлене можливістю спілкуватися одночасно з кількома особами, призводить до втрати цінності одного співрозмовника. Необхідність швидких запитань-відповідей призводить до сутнісних втрат цінності комунікації, адже втрачається/не помічається/забувається/губиться щось важливе. Зміна способу обробки інформації (необхідність швидкого засвоєння та систематизації) призводить до

перебірливості суб'єкта. Відбувається спрощення, редукування мовних засобів, що може викликати проблему адекватного розуміння.

Віртуальна реальність дає можливості для організації спільної наукової роботи, але перетворює співрозмовників (де вже саме «спів» говорить про міжособистісні зв'язки) на два відсторонені об'єкти. Нівелюється цінність Іншого як партнера по комунікації. Адже за Бубером: «Немає Я самого по собі, є тільки Я основного слова Я–Ти і Я основного слова Я–Воно. Коли людина говорить Я, вона має на увазі одне з них. Я, котре вона має на увазі, присутнє, коли вона говорить Я. І коли вона говорить Ти чи Воно, присутнє Я одного з основних слів. Бути Я і говорити Я суть одне. Сказати Я і сказати одне з основних слів суть одне. Той, хто говорить основне слово, входить у нього і знаходиться в ньому» [2, с. 18]. У процесі ж віртуальної комунікації Я–Ти перетворюється на Я–Воно.

Уся користь партнера по комунікації, за словами російського науковця Ю. Лотмана, полягає в тому, що він інший. Дійсно, міжособистісної комунікації без іншого немає. Але сучасній інформаційній комунікації (у своєму значенні схожій протилежності чи реакції) він непотрібен. У даному контексті «іншим» виступає медіа або сама інформація. «Інший», який був раніше необхідним партнером по комунікації, тепер зникає, а замість нього народжується симулякр «псевдоінший», що тепер є носієм симулятивної комунікації без онтологічної цінності та емпіричної чуттєвості.

Проблема псевдоіншості особливо гостро постає в теорії «діалогічного слова» М. Бахтіна. «Діалогічний підхід можливо використовувати навіть до окремого слова, якщо воно сприймається не як безлике слово мови, а як знак чужої смислової позиції, як представник чужого висловлювання, тобто якщо ми чуємо в ньому чужий голос. Тому діалогічні відносини можуть проникати всередину висловлювання, навіть всередину окремого слова, якщо в ньому діалогічно зіштовхуються два голоси». І далі: «Уявімо собі діалог двох, в якому репліки другого співрозмовника пропущені, але так, що загальний зміст ніскільки не порушується. Другий співрозмовник присутній незримо, його слів немає, але глибокий відбиток цих слів визначає всі наявні слова першого співрозмовника. Ми відчуваємо, що це розмова, хоч говорить тільки один» [1]. Апологізуючи «діалогічне слово», М. Бахтін не хотів помічати того, що діалог – не завжди ознака лише глибини, а його концепція обмежує «іншого», дозволяючи владу над ним. Насправді ж, влада нівелює іншого, перетворюючи його на річ. Тому повноцінна комунікація можлива лише за умови рівноправності.

Ще однією проблемою віртуальної комунікації є проблема толерантності. Для людини (а науковця особливо) освоєння та розкриття буття означає перетворення свого стану в інший. Найкращим способом переходу в інший стан є процес комунікації з «іншим», що передбачає елемент сумніву та непогодження, співвідношення своєї думки з іншою. Толеран-

рантність якраз і робить можливим дане співвідношення: адже для того, щоб сумніватися, потрібно насамперед допустити те, відносно чого буде виражений цей сумнів. У такому разі толерантність – це терпіння до всього «іншого», його допущення та присутність поряд з тим, що породжує і відстоює сама думка. Тут толерантність допускає сумнів як іншу думку.

Але водночас незгода з «іншим» абсолютно не передбачає його знищення. Результат комунікативного процесу народжується саме через непогодження з іншими думками. Взаємодія з іншим породжує істину. Сумнів (со-мнение – рос.) – це форма присутності «іншого» в самій думці, що виникає при співвіднесенні своєї та чужої думки [6]. У розмові це «со-мнение» набуває особистісного характеру. Справді, коли в акті комунікації присутні інші погляди, то вони розкриваються не стільки в доказах та фактах, скільки в особистісному вираженні. Повноцінне розкриття чужої думки в комунікації можливе лише за умови безпосередньої, особистісної наявності виразника думки.

Цінувати культуру комунікації – означає повноцінно реалізовувати потенціал самої комунікації. Оскільки комунікація неможлива без «іншого», то саме воно має стати тією цінністю, стосовно якої повинна виявлятися толерантність. Основою міжособистісної комунікації повинен бути принцип рівноправності співрозмовників, тому важливо постійно виховувати та підтримувати в суспільстві толерантне ставлення до кожної особистості. Науковці, як не випадкові користувачі, а інтелектуали, еліта, повинні бути вкрай обережними у своїх судженнях і пам'ятати, що віртуальне спілкування, яким би вигідним воно не було, ніколи не замінить живого спілкування, безпосереднього обміну досвідом та рівноправного діалогу, в якому й народжується істина.

Список використаних джерел

1. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М., 1979. – С. 283.
2. *Бубер М.* Я и Ты / М. Бубер // Два образа веры. – М., 1995. – С. 16–92.
3. *Коул Дж. Р.* Схемы интеллектуального влияния в научных исследованиях / Дж. Р. Коул // Коммуникация в современной науке. – М. : Прогресс, 1976. – С. 390–425.
4. *Онопрієнко В.* Наукове співтовариство. Вступ до соціології науки / В. Онопрієнко. – К. : ЦДПН, 1998. – 99 с.
5. Современная западная социология науки. – М. : Наука, 1988. – 277 с.
6. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М., 1981. – 560 с.
7. *Хайкина М. Э.* К вопросу о структуре межличностного общения мигрантов в иноэтнической среде (по материалам опроса ленинградских татар) / М. Э. Хайкина // Советская этнография. – 1980. – № 4. – С. 186.